
Lenka Zlámalová: Kdy se dočkáme českých Oxfordů

Lenka Zlámalová: Kdy se dočkáme českých Oxfordů

Usilujete o vzdělání, které je vstupenkou k lukrativnímu místu a vysoké životní úrovni kdekoli na světě? V Česku zatím není až na výjimky k mání a musíte za ním vyrazit za hranice. Nejlépe do Spojených států nebo alespoň na britské ostrovy.

Kvalitní univerzity jsou během na dlouhou trať a budují se desítky let. Až na výjimky (když do nich osvědčený miliardář jako George Soros či Bill Gates vloží skutečně velké peníze) se nedají postavit za pár měsíců na zelené louce jako automobilka.

Proto není příliš překvapivé, že šestnáct let po pádu totality nemáme školy, které se vejdou do první stovky světových žebříčků. Ani že profesori mají mnohem méně uznávaných publikací a citací než jejich kolegové z vyspělých zemí, ani absence českých jmen mezi kandidáty na Nobelovu cenu za fyziku či ekonomii. Stavíme však zvolna krok za krokem školy, které časem obstojí v konkurenci s nejlepšími?

Akademické Tatrovky

Vědci a profesori, kteří mají zkušenosti z britských či amerických univerzit, jsou přesvědčeni, že pro zlepšení příliš nedělají politici ani sami akademici. "Je to jako Tatra Kopřivnice před patnácti lety. Špatná je organizace a systém, jakým univerzity fungují. Všichni si stěžují, že je málo peněz. Kdyby se ale do škol okamžitě nalily miliardy navíc, nepřinesou o mnoho lepší výsledky. Ani kdyby teď někdo okamžitě najal rektora Harvardu a nechal mu řídit Karlovu univerzitu," říká Ondřej Schneider z Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy, který studoval v Cambridge a byl na stážích na dalších zahraničních univerzitách.

Je to srozumitelný příklad: Do kopřivnické automobilky v devadesátých letech politici lili miliardy korun státních dotací, akcionáři přivedli i americké manažery, nákladním autům z Kopřivnice to však úspěch nepřineslo. Firma se totiž dlouho nedokázala zbavit socialistického stříhu.

Kde jsou hráze?

Jaké jsou největší brzdy rozvoje škol? Peníze jsou klíčové, ale horší úroveň a slabší výkony českých univerzit se nedají zdaleka svádnout jen na ně. Je pravda, že do vědy a vysokoškolského vzdělání investujeme výrazně méně než vyspělé země. Výdaje na jednoho vysokoškolského studenta dosahují podle nejnovější studie OECD Education at a Glance 6236 dolarů. To není ani třetina částky, kterou investují ti nejvyspělejší: Švýcaři (24 tisíc dolarů) a Američané (20,5 tisíce dolarů). Ekonomové srovnávali výdaje v paritě kupní síly, takže není rozhodující, že obě zmíněné země jsou nesrovnatelně bohatší.

Na vysokoškolské vzdělání dáváme jen 0,8 procenta HDP, na vědu a výzkum pouhých 0,56 procenta. Američané a Skandinávci investují z veřejných financí dvakrát více.

Tajemství úspěchu však ani zdaleka není jen ve vysokých investicích. Významnou roli hraje, jak se peníze utrácejí. "Hlavní úspěch amerických univerzit je v organizaci. To mohou ostatní země poměrně snadno okopírovat. Nebude to však snadné, zvláště tam, kde univerzity závisejí především na státu," míní britský týdeník The Economist.

Americká vláda hraje jen velmi omezenou roli, nemá žádné centrální plány ani koncepce pro univerzity - nechává je volně dýchat. Profesori a vědci nejsou státní zaměstnanci placení podle tabulek a "věkových automatů" (čím víc let má člověk odpracováno, tím má vyšší plat bez ohledu na profesionální kvalitu).

Parkinsonovy školy

Co nejvíc chybí českým univerzitám? Silní vůdci v čele, větší svoboda v nakládání s penězi, konkurence a vyšší nároky studentů.

"Univerzity neřídí lidé, kteří mají vizi a vědí, kam a proč ty školy chtějí vést," říká senátor a bývalý rektor Masarykovy univerzity Jiří Zlatuška. Právě on je již řadu let považován za toho, kdo českou univerzitu dokázal nejvíce přiblížit standardům vyspělých zemí. "Takoví vůdci se do vedení univerzit jen stěží dostávají. Rektory i děkany volí akademický senát, tedy profesori, zaměstnanci a studenti. Hlasy nedají vizionáři, ale tomu, kdo jim zaručí jistotu a zakonzervuje poměry."

Samosprávu dal univerzitám vysokoškolský zákon v roce 1990, a staly se tak v podstatě zaměstnanci řízenými firmami. "Je to katastrofa a výrazně to blokuje změny. Teď se na Masarykově univerzitě zdražily o šest korun obědy pro zaměstnance. Odboráři se mohli pomátnout. Myslíte, že pak ve volbách dají hlas rektorovi, který jim zdražil stravenky? A to je banalita. Když zavedete přísné hodnocení kvality a velké rozdíly v platech mezi těmi, kdo mají publikace a výsledky a ostatními, rozhodně popularitu a příští mandát nezískáte," upozorňuje Zlatuška.

Řízení škol samotnými profesory není českou specialitou. Je to historická zvyklost, která platí na většině světových univerzit. Profesorům na Oxfordu či Cambridge se také často díky zákulisním tlakům podaří zabránit nástupu rektora, u něž se obávají, že změní jejich klidný akademický život.

Základ změny: dělba moci

Na amerických i britských univerzitách však na rozdíl od těch českých existuje dělba moci. Silné slovo mají správní rady. V těch většinou zasedají vlastníci univerzit, vlivní dárci, úspěšní absolventi či podnikatelé z regionu, kde univerzita sídlí. "Americké univerzity - i ty veřejné -, jsou financovány z více zdrojů: státními penězi, dary sponzorů, příjmy ze školného. Ve správních radách se setkávají ti, kdo dávají peníze, takže logicky žádají, aby škola dosahovala co nejlepších výsledků," říká profesor Jan Švejnar z Michiganské univerzity v USA. Model, podle něž se vybírají osobnosti do správních rad, se výrazně liší, stát nijak nediktuje přesná pravidla výběru.

Továrna na vzdělání

V domácích poměrech podobný protihrač, který by vyvažoval moc akademiků, chybí. "Přitom bychom ho potřebovali ještě více, protože žijeme v postkomunistické zemi, kde řada lidí pracuje na stejných místech už z dob před rokem 1989. Nemají za sebou kariéru, s níž by byli schopni obstát na otevřeném mezinárodním trhu. Proto tvrdě hájí status quo," upozorňuje Zlatuška. Ve všech vyspělých zemích se rozšiřují řady univerzitních studentů a z vysokých škol se stávají "továrny na znalosti". V mnohém více připomínají firmy než původní gotické kamenné univerzity, které byly exkluzivním hájemstvím pro pár desítek vzdělavců. Ti je zároveň sami řídili.

Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Milton Friedman je přesvědčen, že v budoucnu se řízení univerzit nebude lišit od běžných firem. Absolutní samospráva akademiků bude totiž podle něj přinášet stále slabší výsledky: "Akademici se zajímají především o své vlastní zabezpečení."

Peníze s visačkou

I když si však náhodou některá škola dobrého rektora vybere, v současném systému nedostane příliš prostoru. Stát totiž univerzitám přesně diktuje, za co mohou peníze, které jim dává, utratit. "Na každé koruně je mašlička, na které je napsáno, že si za ni můžete koupit počítač či časopisy, ale už ji nemůžete vyplatit třeba na mzdách nebo cestovním. Spoustu času pak zabírá ladit dohromady nejrůznější granty, aby se dalo všechno zaplatit a člověk přitom neporušil stnulé předpisy o nakládání se státními penězi," říká Ondřej Schneider. Přestože univerzity jsou samostatné, stát jim přesně - podobně jako úřadům, dodá rozpočtovou tabulku. V ní je napsáno, kolik za co se může utratit. Rektor pak není nápaditým manažerem, ale spíš svědomitým úředníkem.

Změna přišla, ale malá

Ministerstvo školství loni poprvé nedalo vysokým školám peníze na vědu automaticky a plošně, ale nechalo je o ně soutěžit. Stejným směrem se snaží jít i vicepremiér pro ekonomiku Martin Jahn při rozdělování peněz na výzkum pro instituty, které nejsou součástí univerzit. Z akademické komunity se ozývá řada nespokojených hlasů a lobbuje se za změkčování kritérií. Sám Jahn přiznává, že mezi vědecké publikace se počítají i ty, které nemají světový, ale pouze lokální význam.

"Právě na soutěži o vědecké peníze by přitom bylo potřeba vyostřit konkurenci. Zdaleka ne všechny vysoké školy mají na to, aby skutečnou vědu dělaly. To málo peněz, které stát dá, je potřeba soustředit na kvalitní výzkumné univerzity. Ostatním by měly stačit jen peníze na studenty," říká Zlatuška. V Americe či Británii se výzkumu a doktorandskému studiu věnují jen špičkové univerzity, ostatní nabízejí jen magisterské a bakalářské programy.

Studenti a klienti

Těmi hlavními hráči, kteří vytvářejí zdravé konkurenční prostředí mezi univerzitami i uvnitř vysokých škol samotných, by měli být studenti. Snadné je to v zemích, kde se platí školné a kde je dostatek míst na univerzitách. V Česku zatím platí pravý opak. "Školné by prospělo už jen proto, že by ze studentů udělalo klienty. Už by nemuseli být tak jako dnes vděční státu, když se vůbec na nějakou školu dostanou. Kdyby si za vzdělání platili, považovali by ho za hodnotu a v žádném případě by netolerovali profesora, který jim hodinu zabije nudným memorováním. Tím by se změnila i poměry na školách a nekvalitní učitelé by byli nuceni odejít," říká Švejnar, který začátkem 90. let zakládal v Praze ekonomický institut CERGE. Ten je součástí Univerzity Karlovy i akademie věd, pracuje však podle stejných zásad jako americké univerzity.

Izolace od zahraničí

V domácích poměrech zatím není běžné ani hodnocení studentů, které by výrazně promlouvalo do platů učitelů. "Konkurenci by zvýšil i příchod zahraničních profesorů. Nevidím jediný důvod, proč by se většina předmětů - kromě těch, které vyloženě souvisejí s českou kulturou - neučila anglicky. V takové konkurenci by se školy velmi rychle zbavily lidí, kteří nepřesahují provinční úroveň," říká Zlatuška.

Konkurence je ale slabá i proto, že studenti-zákazníci nemají v rukou mnoho seriózních informací, jak je která škola kvalitní. Na rozdíl od Spojených států či Velké Británie neexistují žebříčky, které by je srovnávaly podle nejrůznějších kritérií od vědeckých úspěchů profesorů po platy absolventů. Jedinou školou, která pravidelně dělá průzkumy příjmů a pracovních kariér absolventů, je Masarykova univerzita.

Jasnou a promyšlenou představu, jak v Česku "postavit" elitní univerzity, zatím nezformulovala žádná z politických stran. Lepší než vymýšlet koncepcce, na nichž pracují desítky úředníků ministerstva školství, by bylo dát akademickému světu pár jednoduchých zákonů, které by zaměstnance zbavily absolutní moci; a dát jim také větší volnost. Země, kde stojí nejlepší univerzity světa, žádné koncepcce nepsaly.

"Americký systém vysokých škol je nejlepší na světě právě proto, že to žádný systém není," uzavřel před časem The Economist studii s titulkem Tajemství úspěchu. Vymýšlet dávno vymyšlené je ztráta času. Stačí osvědčené recepty přenést do místních poměrů. lenka.zlamalova@economia.cz

První český (ekonomický) rating

Profesor František Turnovec z Institutu ekonomických studií Univerzity Karlovy sestavil první český rating univerzit. Do žebříčku zařadil ekonomické fakulty a instituty. Hodnotil je pouze podle počtu vědeckých publikací, citací a jejich vlivu - jsou pro něj přesná mezinárodně stanovená kritéria, tzv. impact faktory. Zahraniční žebříčky jsou většinou sestaveny z více kritérií včetně kvality výuky či platů a kariérních úspěchů absolventů. Výkon je přepočten na jednoho zaměstnance.

1. CERGE-EI
2. Institut ekonomických studií FSV Univerzity Karlovy
3. Vysoká škola ekonomie a managementu, centrum ekonomických studií
4. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky
5. Česká národní banka
6. Newton College
7. Vysoká škola ekonomická, Fakulta národohospodářská
8. Vysoká škola ekonomická, Fakulta financí a účetnictví
9. Vysoká škola ekonomická, Fakulta mezinárodních vztahů
10. Vysoká škola ekonomická, Fakulta informatiky a statistiky
11. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta
12. Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta
13. Univerzita Hradec Králové, Fakulta ekonomiky a managementu
14. Technická univerzita Liberec, Hospodářská fakulta
15. Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta
16. Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní

Poznámka: Jde o první pracovní verzi žebříčku, který se ještě dopracovává. Šest ekonomických fakult do něj zatím nebylo zařazeno.